

OLVASÓNAPLÓ

FOLYAMATOK REKONSTRUKCIÓJA

BARTHA ANTAL—CZEGLÉDY KÁROLY—RÓNA-TAS ANDRAS: *Magyar őstörténeti tanulmányok.*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

Gyakran emlegetett alapigazság, hogy az egyéneket a saját családjuk, a közös nyelvet beszélő embercsoportokat pedig a népük eredete érdekli legjobban. Ámde minél régebbi korszakokra tekintünk vissza, annál gyérebbek a hiteles adatok is és tág tere nyílik a szabadon csapongó képzeteknek. A magyarság eredetének kérdései az átlagosnál is bonyolultabbak, alaposan próbára teszik a kutatókat, a vitás és a megválaszolatlan kérdések pedig valóságos táptalajt adnak a különféle délibábos elméleteknek. Vajon miből adódik ez a „különleges” helyzet?

A magyar nép mintegy 1080. éve él a Kárpát-medencében, ahova a nagy népvándorlások egyik utolsó hulláma vetette. Az előző századokban még félig nomád, félig földművelő népként az Urál és a Kárpátok között váltogatta kényszerű telephelyeit, eközben mind nyugatabbra sodródott. A legtöbb európai népnél később érkezett hazájába és egyben a nyelvi-kulturális-faji rokonaitól is a legmesszebbre távolodott el.

A népvándorlás sokféle nomád-félnomád népe közül csak a magyarok feudalizálódtak, az új életformára való áttérés a kereszténység felvételével és az állam kialakításával párhuzamosan történt. Nem ez volt az első és nem is az utolsó életforma, de eleddig egyik sem járt nyelvcserevel: a magyar nép ma is finnugor nyelven beszél, mint hajdani ősei. Ezer éve él itt szláv, neolatin és germán nyelvű népek szomszédságában, sőt velük össze is fonódva, de nyelvi különállását sikerült megőriznie. Mindebből az következik, hogy a magyar nép eredete és honfoglalás előtti „őstörténete” szempontjából a nyelv a legfőbb forrás, mely minden környezeti hatást befogadott ugyan, de mégis évezredek óta folyamatos életet él.

E nyelvi folyamatosság természetesen korántsem jelenti azt, hogy az életforma, az egész kultúra, maga a társadalom vagy éppen a nép faji összetétele is ugyanilyen folyamatos. Mindezek feltételezik ugyan egymást, de szinte sohasem esnek egybe, így a velük foglalkozó régészet, antropológia (fizikai embertan) és néprajztudomány eredményei is csak egymást kiegészítve használhatók. (A régészeti leleteket korhoz lehet ugyan kötni, de néphez már jóval nehezebben, hasonló a helyzet a sírban talált csontvázakkal is; a népi kultúra pedig annyira nyelvek és népek feletti, hogy csak kiterjedt adatok birtokában tudunk különbséget tenni, elegendő adattal pedig szinte csak a legújabb korokból rendelkezünk.)

A magyarság vándorlásai, vegyes összetétele, a honfoglalás előtti gyér irodalmi és egyéb források, továbbá a csak most kibontakozó régészeti ásatások és sok ok miatt is nehéz az őstörténet kérdéseit megválaszolni. A magyar őstörténet, tehát a honfoglalás előtti történelmi korszak lezajlott, objektív folyamat volt, ellenben a róla kialakított kép bizony még sok tekintetben szubjektív. A magyar őstörténet-kutatás időközben mind elismertebb, nemzetközi tekintényt kivívott és önálló szaktudománnyá vált, a szakemberek már nem is tudják a hatalmas ismeretanyagot átte-

kinteni, hanem egyes korszakok, nyelvek és módszerek szerint szakosodnak, és bizonyos időközökben összegezni próbálják az elért eredményeket, nem titkolva természetesen a fennálló problémákat sem.

Az első igazán korszerű és csaknem minden érdekelt tudományokat felvonultató östörténeti összefoglalás már eléggé régen, 1943-ban jelent meg Ligeti Lajos szerkesztésében, *A magyarság östörténete* címmel. Az elmúlt évtizedekben is történtek egyéni kezdeményezések (főként Molnár Erik, Györfly György és Bartha Antal jóvoltából), de igazán jelentős előrelépés 1976-ban következett: 30 szakember Hajdú Péter — Kristó Gyula és Róna-Tas András szerkesztői közreműködésével — megírta a *Bevezetés a magyar östörténet kutatásának forrásaiba* c. egyetemi jegyzet I. kötetét. Bármilyen jelentős és kitűnő szakmunka is ez és az oktatásban az egyetemek is jól hasznosítják, a közvélemény tudomást sem szerzett róla. Hasonlóan szűkebb körben maradt a Magyar Néprajzi Társaság östörténeti vitája is, holott a társaság folyóirata, az *Ethnographia* különszámában az ott elhangzott előadások napvilágot láttak.

Címben jelzett jelen kötetünk viszont felkeltette a közérdeklődést: a piacra dobott példányok csakhamar elkelték, így a közvélemény östörténetünk felé való fordulása — úgy látszik — főként ennek a jól szerkesztett, gazdag tartalmú, 21 szakembert felvonultató és ugyanakkor tetszetős külsejű tanulmánygyűjteménynek az érdeme lesz.

Jelen kötetünk alapját az orientalistákat (keletkutatókat) tömörítő Kőrösi Csoma Társaság östörténeti vitaulése képezi, melyet 1973-ban tartottak és most végre, több évi késéssel, az ott elhangzott előadások nagyobb része itt tanulmányok formájában is olvasható, természetesen újjal bővítve.

A kötet *Bevezetője* elvi-módszertani és egyben tudománytörténeti áttekintést is ad, a *Krónikából* pedig tudomást szerezhetünk a Magyarországon folyó östörténeti kutatások állásáról, valamint a közeljövő terveiről. Ezek közül legfontosabb a magyar östörténet írott forrásainak új, korszerű kiadása Czeglédy Károly szerkesztésében.

A szerkesztők által közösen írt *Bevezető* ismerteti a magyar östörténet kutatásának különleges nehézségeit. A kötet munkatársai teljesen szabad kezet kaptak, a szerkesztők nem törekedtek egy kerekded összkép kialakítására, de élesen elhatárolják magukat mindenféle tudománytalan elméletgyártástól. A *Bevezetőjükben* olvasható tudománytörténeti visszatekintés önmagában is jól mutatja a magyar östörténet kutatásának küzdelmes, változatos útját és egyben összetett jellegét.

Az egyes tanulmányok szerzők szerint betűrendben sorakoznak, ismeretünk során azonban célszerűbb tudományágak szerinti sorrendet tartani. Kezdjük mindjárt a legilletékesebb nyelvészettel!

Hajdú Péter tanulmánya arra ad választ, hogy az uráli, indogermán, ill. egyes szibériai ősnépek nyelvi egyezései a közös eredet vagy a valamikori — több ezer évvel ezelőtti — együttélés emlékei-e. Bár ezen a nagyon kezdetleges fokon a rokonság és a kölcsönhatás között még nem tudunk különbséget tenni, a legrégebb nyelvi egyezések inkább az érintkezésekből adódnak.

Harmatta János az uráli nyelvek fejlődésének 6000 (!) évét tekinti át, mégpedig nem belülről, hanem az iráni nyelvek felől, amelyekkel kezdetlől fogva váltakozó intenzitású volt a kapcsolat. Az iráni nyelvekben beállott változások alapján köti korhoz és az egyes uráli (finnugor) nyelvekhez az átvett iráni szavakat és ezek alapján a finnugor—ugor népek elhelyezkedését, egymás közötti, valamint déli (iráni) kapcsolatait is bravúros módszerrel állapítja meg. Az egyik legszebb tanulmány a kötetben; jól példázza, hogy korabeli hiteles adatok híján is lehetséges a főbb folyamatok rekonstrukciója. Gulya János az ugor (magyar—vogul—osztják) nyelvek egymás közötti kapcsolatának kérdésével foglalkozik: a vogul és az osztják nyelvjárások mai helyzete alapján rekonstruálja a régi állapotokat, nevezetesen hogy a valamikori ugor egység korában az előmagyarság földrajzilag hol helyezkedhetett el. Eredményei igazolják a más forrásokból leszűrt eddigi megállapításokat.

Kötetünkben finnugor nyelvészek mellett egyenlő súllyal szerepelnek a török nyelvek tudói is. Így Kara György a török—mongol—mandzsui háttérrel vizsgálva figyelemzetet e népek közötti bonyolult kölcsönhatásokra, a gyakori nyelvcserekre és a nyelvek feletti, azoktól független kulturális rokonságra. Mindezek a magyar őstörténet kutatását jelentősen megnehezítik, ugyanakkor viszont segítenek bizonyos korszakok és földrajzi térségek körülhatárolásában is, melyeken belül az előmagyarságot törökös hatások érték. Így többek között Róna-Tas András a magyar nyelv feltűnően nagy számú (300-ra rúgó) bolgár—török eredetű szavait vizsgálva figyelemzetet arra, hogy ezek közül 100 szó a mongolban is megvan, tehát a magyarba csakis olyan helyen és korban kerülhettek, amikor a mongolság a törökséggel még jóval szorosabb együttélésben volt a későbbieknél, különösen a mostaninál. E korszakot — az eddigi ismereteket és eredményeket is igazolva — igyekszik pontosabban is meghatározni. Czeglédy Károly annak a Kazáriának ogur (nem azonos az ugorral!) és türk (voltaképpen ótörök) nyelveivel foglalkozik, amely törzsszövetségnek keretébe valaha a magyarok is beletartoztak.

Szádeczky-Kardoss Samu a rejtélyes szavárd-magyarok újabb nyomát lelte meg. Vásáry István pedig kimutatja, hogy a Keleten maradt magyarok (ún. Juliánusz magyarjai) még jóval a tatárjárás után is beszélték a nyelvüket, de már annyira szétszóródtak, hogy kb. a XV—XVI. században beolvadtak a környező népekbe. Az orosz nyelvben, ill. az okleveles forrásokban és a helynevekben található mozsar nép azonosítható a Keleten maradt magyarokkal, de már a rokon hangzású miser vagy mescser elnevezés a tatárokat és nem az ún. ősmagyarokat rejti. (Érdekes viszont, hogy ugyanebben a kötetben Vikár László épp e miserek zenéjéről azt írja, hogy a leghasonlóbb a magyarokéhoz.)

A kötet történelmi tanulmányai közül Bartha Antalé a legátfogóbb: mellőzi ugyan a korábbi vadság—barbárság stb. megjelöléseket, de a halász—vadász, majd állattartó—földművelő néprajzi korszakolást megtartja és társadalmi szempontból tagolja tovább. Az egész őstörténetet művelődéstörténetnek fogja fel és főként a magyarság néppé válásának bonyolult folyamatát kíséri nyomon. Felhasználja a régészet, a néprajz, a nyelvészet és más tudományok eredményeit is, bár azoktól egy kissé független koncepciója van, így pl. a társadalom vérségi-területi-politikai szervezeteiről alkotott képe nem teljesen vág egybe e kötet néprajzi tanulmányával.

Az ismert történész, Györffy György ezúttal újabb kutatásai alapján ismét összefoglalja a honfoglalás menetét, különös figyelemmel a besenyők ebben játszott döntő szerepére, továbbá a kalandozásokat és a Kárpát-medence egy részének a magyarság által való tartós megülését is. Bámulatos, hogy a korabeli kútfők, a fennmaradt oklevelek, a helynevek és más források alapján most már milyen világosan rajzolódik ki e középkor minden jelentős eseménye.

László Gyula a mintegy ezeréves, majd a XIX. században felújított és ma főként általa hirdetett ún. kettős honfoglalásra keres újabb, szerintem nem túlzottan meggyőző, nem is nagyon fontos adatokat. Kristó Gyula pedig az eddigi eredményekkel szemben azt állítja, hogy a honfoglalás után a törzsi rendszer nem bomlott fel olyan hamar, mint korábban feltételezték. Érvei azonban még további pontosítást kívánnak.

Az említett 1976-os egyetemű őstörténeti jegyzetben a régészet teljes apparátussal vonul fel, itt viszont csak két kisebb tanulmánnyal szerepel. Fodor István a halotti szemfedők szórványos előfordulásával foglalkozva megállapítja, hogy ilyenek csak a magyarral rokon népeknél, ill. honfoglalás előtti magyar sírokban találhatók. (Valóban egy különleges, jól megfigyelhető szokásról van szó: a halott arcára szemfedőt borítottak, de a szemek és a száj nyílását kivágták és ezüstlemezsel borították be.) Fodor a kölcsönzött szavak és a régészeti leletek alapján bizonyítva látja, hogy a bolgártörök hatás a magyarságot a Don vidékén érthette, szerinte az ún. szaltovó-majáki kultúra leletei vonhatók be ebbe a körbe.

Erdélyi István kiterjedt régészeti munkásságából itt csak néhány módszertani kérdést vet fel, és egyetlen sír leletei alapján is igazolva látja az ősmagyarországi régészet hagyatéka azonosításának tényét.

Lipták Pál a fizikai embertan (antropológia) őstörténeti fontosságát hangsúlyozza, de inkább a többi tudományok eredményeit foglalja össze, mintsem saját anyaga alapján bontaná újabb embertani periódusokra ezt a több ezer éves időszakot. Legfőbb törekvése az, hogy a saját tudományának és más tudományoknak eredményei feltétlenül összhangban legyenek, pedig szívesebben olvastunk volna többet is az emberfajták korabeli keveredéséről, egyes típusok feltűnéséről, gyakoriságáról stb.

Annál meglepőbb viszont, hogy az i. e. VIII—III. századi Volga környéki ún. ananyinói műveltség — mely talán a finnugorsággal azonosítható — állati csontanyaga Matolcsi János feldolgozásában milyen sok fontos kérdést vet fel és lehetőség szerint meg is oldja őket! Így pl. már e korban valószínűsíthető az intenzív lovas vadászat, de egyébként is feltűnő a ló elsőrendűen fontos szerepe: háts- és húsállatként egyaránt értékesítették, míg a szarvasmarha kevésbé volt fontos, bár ennek eléggé sok fajtáját tenyésztették. A nomádokra oly jellemző juhok, kecskék ekkor még alig tartottak, annál több sertést, amelyet egyéves kora előtt — nyilván húsállatként — rendszerint le is vágtak.

Mind az említett 1976-os egyetemi jegyzetben, mind pedig ebben az őstörténeti kötetben is rangos helyet kapott a magyar néprajztudomány. Barabás Jenő sikerrel vállalkozott arra, hogy a honfoglalást megelőző VI—IX. századra rögzítse az ekével való szántást, a lóval való gabonanyomtatást, továbbá a borkészítést és a lepénykenyér, a tarhó (joghurt), a sokféle háztípus stb. ismeretét; rekonstruálja a korabeli bőrruhák készítésének bizonyos módjait és még több más tárgyi jelenséget is. Katona Imre tanulmánya is rekonstrukciós kísérlet; szerinte az újkori paraszttársadalomban a vártnál is jóval több feudalizmus előtti maradvány lapang: így többek között a nemek (férfi—nő) és a korcsoportok közötti szabályos munkamegosztás, amely a folklórra, sőt még a rokonsági és egyéb elnevezésekre, megszólításokra stb. is kiterjed. (Folklórbeli jelenlétét eddig csak rendszertelenül figyelték meg.) Megkísérli továbbá a horda, a nemzetség, a törzs stb. maradványainak felkutatását is. Bartha Antal és más szakemberek véleményével szemben azon az állásponton van, hogy a matriarchátus (anyajogú társadalom) a magyarság őstörténetében nem létezett, mindig is apajogú volt a magyar őstársadalom.

Voigt Vilmos széles körű ismeretei és borotvaéles logikája segítségével szétoszlattja a magyar őstörténet korszakának folklór-ködét, ez az igyekezet azonban túlzottan is negatív eredményre vezet; így zárja fejtegetését: "... érezve a feladat egyszerre egyszerű és kilátástalan, tudományosan izgalmas, egyszersmind paradoxikusan humoros voltát", kell az őstörténet folklórlóját kutatni! E megállapításoknak és negatív eredményeknek is ellentmond a már többször említett 1976-os őstörténeti jegyzet, amelynek kellő gonddal megszűrt és mégis meglepően gazdag eredményeket tartalmazó fejezetei éppen az ősmagyarországi folklórlójával foglalkoznak. Igaz, ezt Voigt Vilmos még nem ismerte, és csak idézett mondata utáni lábjegyzete utal rá; elismeri, hogy „kitűnő, részletesen elemzendő áttekintést ad a Szegedi Akadémiai Bizottság Őstörténeti Munkaközösségének kézikönyve”.

A magyar őstörténet kutatása e kötetben új színfolttal, új és egyben megbízható tudományággal: a népzene-kutatással bővült. Vikár László népzene-kutató Bereczki Gábor nyelvészsel együtt csaknem két évtized óta rendszeres gyűjtést végez a Volga környéki finnugor, török és tatár nyelvű népek körében. E kutatómunka eredménye a korszerű módszerrel gyűjtött mintegy 2000 dallam és a hozzájuk tartozó 10 000 sornyi szöveg. Mindezek alapján némi összehasonlítás már megkísérelhető. Vikár László kijelenti, hogy a kezdetlegesebb, nem versszakolt (tehát nem szabályosan tagolt, nem visszatérő szerkezetű) finnugor népzene csak nagyon nehezen hasonlítható össze más népekével; e régi finnugor zene inkább epikus szövegeket kísért, ahol az esemény elmondásán és nem a dallamon

volt a fő hangsúly, míg a török népek újabb zenéje általában már tagoltabb, sok esetben versszakolt és inkább a dallama, mint a szövege a fontosabb; ez már jól összevethető más népekével. Vikár rámutat a zenei fejlődés valószínű útjára is, mely a féldallamon át vezetett el az egész dallamig és nem fordítva, mint eddig gondolták; továbbá arra is, hogy egyes népek új zenei stílusa nagyjából a magyar népzene régi stílusának felel meg, tehát népenként nagy fejlődési fáziskülönbségek adódnak. Mindezek megnehezítik a kutatást és messze vagyunk még az ún. végső szó kimondásától.

Nem kétséges, hogy most ismertetett kötetünk a magyar östörténet kutatásának jelentős állomása: eredményei híven tükrözik a kutatások jelen állását: a múlthoz képest is nagyszerű fejlődés ez, jóllehet még problémák sokasága vár megoldásra. Ekés bizonyosság ez arra is, hogy az igazi, folyton fejlődő tudomány úgyszólván nem ismer lehetetlent: képzelőerő és fegyelmezett logika, kiterjedt, rendszerezett ismeretek segítségével a korabeli emlékekkel alig rendelkező korszakok minden lényeges kérdésére egyre biztosabb választ tud adni.

KATONA IMRE

KÉT ESSZÉGYŪJTEMÉNY

GONDOLKODÓ IRODALOM

Esszépanoráma 1900—1944. I—III.

Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Kenyeres Zoltán. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

A magyar irodalmat szokás úgy emlegetni, mint költők irodalmát: Petőfi, Ady, József Attila és Radnóti versei visznek hírt rólunk a nagyvilágba, talán hitelesebben, mint az idegenforgalmi tájékoztatók. Magyarországon is közkeletű nézet, hogy a költészet teszi irodalmunk fő erejét. És csak újabban kísérte meg néhány elszántabb irodalomkutató vagy antológiaszerkesztő a magyar novellisztikát líránk közelébe állítani. De hogy a magyar irodalom „gondolkodó irodalom” lenne, az alig jutott eszébe valakinek. Illetve néhány éve egy fiatal irodalomtörténésznek: Kenyeres Zoltánnak mégiscsak eszébe jutott. Éppen ezzel a címmel adott ki tanulmánykötetet: *Gondolkodó irodalom*. Huszadik századi művelődésünknek azokról a hagyományairól, amelyek valóban a gondolkodás igényéről és teljesítményeiről vallanak. Bizonyára ez az egységes koncepció jegyében született tanulmánykötet alapozta meg az *Esszépanoráma* címet viselő három terjedelmes kötetben kiadott válogatást, amely a huszadik század első felének hazai esszé- és tanulmányirodalmát mutatja be a *Magyar Remekírók* című könyvsorozat keretében.

A „gondolkodó magyar irodalom” persze más, mint a nagy nyugat-európai nemzetek gondolkodó irodalma. Mindenekelőtt nem bölcséleti irodalom, kevésbé teoretikus és elvonatkoztatott. Ambár van magyar bölcséleti teljesítmény is, amely „világszínvonalú”: Lukács György esztétikai és filozófiai munkássága, amelyről ugyancsak Kenyeres Zoltán mutatta ki, hogy milyen erős gyökerekkel kapaszkodik a magyar szellemi életbe, kivált a századforduló hazai gondolkodásába. A magyar tanulmányírásra mégsem jellemző az elvonatkoztatás és a teória. Ez a tanulmányírás mindenekelőtt az élettel és a valósággal mérkőzött, feladatait a történelmi lét nagy kihívásai szabták meg. Ezeknek a kihívásoknak